TURKISTONDA MAHALLIY BOSHQARUV INSTITUTLARI FAOLIYATIDA MUSULMON JAMOALARINING O‘RNI (XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLAR

Alimbekova Ruxsora Yusufbekovna
Namangan olimpiya va paralimpiya sport turlariga tayyorlash markazi

Annotatsiya. *Ushbu tezisda XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston hududida mahalliy boshqaruv institutlari faoliyatida musulmon jamoalarining tutgan o‘rni va ijtimoiy-siyosiy jarayonlardagi ishtiroki tahlil qilinadi. Tadqiqotda mahalliy boshqaruv tizimining an’anaviy shakllari, mahalla, oqsoqollar instituti, diniy-ma’rifiy tashkilotlar hamda musulmon jamoalarining jamiyat hayotini tartibga solishdagi vazifalari yoritiladi.*

Tezisda Rossiya imperiyasi mustamlakachilik boshqaruvi sharoitida Turkiston o‘lkasidagi mahalliy boshqaruv institutlarining faoliyat yuritish xususiyatlari, musulmon jamoalarining ijtimoiy munosabatlarni muvofiqlashtirish, aholi o‘rtasida tartib-intizomni ta’minlash va madaniy-ma’naviy qadriyatlarni saqlashdagi roli ochib beriladi. Shuningdek, mahalliy boshqaruv tizimi va musulmon jamoalari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi.

Tadqiqot natijalari XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkistondagi musulmon jamoalari nafaqat diniy hayot doirasida, balki mahalliy ijtimoiy boshqaruv, huquqiy munosabatlar va jamoaviy hamkorlik tizimida ham muhim institut sifatida faoliyat yuritganini ko‘rsatadi. Mazkur jarayonlarni o‘rganish Turkiston jamiyatining ijtimoiy tuzilishi va mahalliy boshqaruv an’analarining tarixiy rivojlanishini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: *Turkiston, mahalliy boshqaruv, musulmon jamoalari, mahalla instituti, oqsoqollar, Rossiya imperiyasi, ijtimoiy boshqaruv, XIX asr oxiri, XX asr boshlari, tarixiy manba.*

KIRISH

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston jamiyati murakkab ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni boshdan kechirdi. Ushbu davrda Rossiya imperiyasining mustamlakachilik boshqaruv tizimi o‘rnatilishi natijasida mahalliy boshqaruv institutlari faoliyatida sezilarli o‘zgarishlar yuz berdi. Shunga qaramay, an’anaviy

ijtimoiy tuzilmalar, xususan, musulmon jamoalari, mahalla tizimi, oqsoqollar instituti va diniy-ma’rifiy tashkilotlar aholi hayotida muhim o‘rin egallashda davom etdi.

Turkiston hududida mahalliy boshqaruv tizimi uzoq tarixiy rivojlanish jarayonida shakllangan bo‘lib, unda jamoaviy munosabatlar, mahalliy urf-odatlar va diniy-huquqiy me’yorlar muhim ahamiyat kasb etgan. Mahalla va oqsoqollar instituti kundalik ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish, nizolarni hal etish, aholining o‘zaro hamkorligini ta’minlash hamda jamoat manfaatlarini himoya qilish kabi vazifalarni bajargan.

Rossiya imperiyasi tomonidan Turkistonning bosib olinishi natijasida o‘lkaning siyosiy boshqaruv tizimi yangi ma’muriy tamoyillar asosida qayta tashkil etildi. Biroq mustamlaka ma’muriyati mahalliy aholining ijtimoiy hayotini to‘liq nazorat qilish imkoniyatiga ega emas edi. Shu sababli ayrim an’anaviy boshqaruv institutlari saqlanib qolindi va ular imperiya ma’muriy tizimi bilan o‘zaro munosabatda faoliyat yuritdi.

Musulmon jamoalari bu davrda nafaqat diniy hayotning tarkibiy qismi, balki jamiyatning ijtimoiy boshqaruv mexanizmlaridan biri sifatida ham namoyon bo‘ldi. Ular aholining ma’naviy ehtiyojlarini qondirish, ta’lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish, xayriya faoliyatini amalga oshirish va jamoaviy birdamlikni mustahkamlashda muhim rol o‘ynadi.

Mazkur davrda musulmon jamoalarining mahalliy boshqaruv institutlari faoliyatidagi o‘rnini o‘rganish Turkiston jamiyatining ichki tuzilishi, an’anaviy boshqaruv shakllari va mustamlaka sharoitidagi ijtimoiy moslashuv jarayonlarini tushunishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Ushbu tezisning maqsadi — XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkistonda mahalliy boshqaruv institutlari faoliyatida musulmon jamoalarining o‘rnini tarixiy manbalar asosida tahlil qilish va ularning ijtimoiy boshqaruv tizimidagi ahamiyatini yoritishdan iborat.

ASOSIY QISM

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkistondagi mahalliy boshqaruv tizimi an’anaviy ijtimoiy institutlar va Rossiya imperiyasi tomonidan joriy etilgan ma’muriy boshqaruv shakllarining o‘zaro ta’siri asosida faoliyat yuritdi. Ushbu davrda musulmon jamoalari jamiyatning ichki hayotini tartibga soluvchi muhim ijtimoiy institutlardan biri sifatida saqlanib qoldi.

Mahalliy boshqaruv tizimining asosiy bo‘g‘inlaridan biri bo‘lgan mahalla instituti musulmon jamoalarining ijtimoiy hayotini tashkil etishda katta ahamiyat kasb etdi. Mahalla nafaqat hududiy birlik, balki o‘zaro yordam, hamjihatlik va ijtimoiy nazorat

shakllangan jamoaviy tuzilma sifatida faoliyat yuritgan. Mahalla oqsoqollari aholi o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga solish, turli nizolarni hal etish, marosim va jamoaviy tadbirlarni tashkil qilish kabi vazifalarni bajargan.

Rossiya imperiyasi Turkistonda o‘zining ma’muriy boshqaruv tizimini shakllantirar ekan, mahalliy aholining mavjud ijtimoiy tuzilmalari bilan hisoblashishga majbur bo‘ldi. Natijada ayrim an’anaviy boshqaruv elementlari yangi mustamlaka boshqaruvi tizimiga moslashtirildi. Oqsoqollar va mahalla vakillari mahalliy aholi bilan ma’muriy hokimiyat o‘rtasidagi vositachi sifatida ham faoliyat yuritgan.

Musulmon jamoalarining yana bir muhim yo‘nalishi diniy-ma’naviy hayotni tashkil etish bilan bog‘liq edi. Masjidlar, madrasalar va diniy ulamolar jamiyatda nafaqat diniy, balki ma’rifiy va ijtimoiy vazifalarni ham bajargan. Ular aholining axloqiy me’yorlarini shakllantirish, yosh avlod tarbiyasi va bilim berish jarayonlarida muhim rol o‘ynagan.

Bu davrda musulmon jamoalari xayriya va ijtimoiy yordam tizimida ham faol ishtirok etgan. Vaqf mulklari, ehson va jamoaviy yordam shakllari orqali kambag‘al qatlamlarni qo‘llab-quvvatlash, diniy-ma’rifiy muassasalar faoliyatini ta’minlash amalga oshirilgan. Ushbu jarayonlar jamiyat ichidagi birdamlik va o‘zaro mas’uliyat tamoyillarining saqlanishiga xizmat qilgan.

Shuningdek, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida jadidchilik harakatining yuzaga kelishi musulmon jamoalarining ijtimoiy hayotidagi yangi bosqichni boshlab berdi. Jadid ziyolilari ta’lim tizimini yangilash, jamiyatni ma’rifiy rivojlantirish va ijtimoiy ongni shakllantirish masalalariga alohida e’tibor qaratdilar. Bu jarayon musulmon jamoalarining an’anaviy faoliyat doirasini kengaytirib, ularning jamiyat taraqqiyotidagi rolini kuchaytirdi.

Umuman olganda, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkistondagi musulmon jamoalari mahalliy boshqaruv tizimining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ular ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish, madaniy-ma’naviy qadriyatlarni saqlash va jamoaviy hamkorlikni ta’minlashda katta rol o‘ynagan.

XULOSA

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkistonda mahalliy boshqaruv institutlari faoliyatida musulmon jamoalari muhim ijtimoiy institut sifatida namoyon bo‘ldi. Ularning faoliyati nafaqat diniy soha bilan cheklanib qolmay, balki jamiyatning kundalik hayotini tartibga solish, ijtimoiy munosabatlarni boshqarish va jamoaviy hamkorlikni ta’minlash kabi vazifalarni ham qamrab oldi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mahalla, oqsoqollar instituti, masjid va diniy-ma’rifiy markazlar Turkiston jamiyatining ichki boshqaruv mexanizmlarida

muhim o‘rin egallagan. Ushbu institutlar orqali aholi o‘rtasidagi munosabatlar tartibga solingan, ijtimoiy muammolar hal qilingan hamda milliy-madaniy qadriyatlarning davomiyligi ta’minlangan.

Rossiya imperiyasi mustamlaka boshqaruvi sharoitida mahalliy boshqaruv tizimi ma’lum darajada o‘zgargan bo‘lsa-da, musulmon jamoalarining ijtimoiy ahamiyati saqlanib qoldi. Mahalliy boshqaruv vakillari va jamoa yetakchilari yangi ma’muriy tizim bilan aholi o‘rtasida vositachilik vazifasini bajardilar. Bu esa an’anaviy boshqaruv shakllarining yangi siyosiy sharoitga moslashuvini ko‘rsatadi.

Musulmon jamoalari ta’lim, tarbiya, xayriya va ma’naviy hayot sohalarida ham faol ishtirok etib, jamiyat barqarorligini ta’minlashga xizmat qildi. Ayniqsa, jadidchilik harakatining shakllanishi bilan musulmon jamoalari faoliyatida ma’rifiy yo‘nalish kuchaydi va jamiyat taraqqiyoti masalalariga e’tibor ortdi.

Shunday qilib, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkistondagi musulmon jamoalari mahalliy boshqaruv tizimining ajralmas qismi bo‘lib, ular ijtimoiy boshqaruv, madaniy-ma’naviy hayot va jamoaviy munosabatlarni tashkil etishda muhim rol o‘ynagan. Ushbu tarixiy tajribani o‘rganish Turkiston jamiyatining ijtimoiy tuzilishi va mahalliy boshqaruv an’analarining rivojlanish jarayonlarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Azizova D. Turkistonda mustamlaka boshqaruv tizimi va mahalliy aholi. — Toshkent: Fan, 2008.
2. Alimova D.A., Gankovskiy Yu.V. O‘zbekiston tarixi: XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston. — Toshkent: Fan, 2000.
3. Ziyoyev H. Turkistonda Rossiya tajovuzi va mustamlakachilik siyosati. — Toshkent: Sharq, 1998.
4. Qosimov B. Milliy uyg‘onish: jasorat, ma’rifat, fidoyilik. — Toshkent: Ma’naviyat, 2002.
5. Rajabov Q. Turkiston tarixi (XIX asr oxiri – XX asr boshlari). — Toshkent: O‘zbekiston, 2011.
6. Sultonov X. Turkistonda jadidchilik harakati va uning ijtimoiy ahamiyati. — Toshkent: Fan, 2009.
7. Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. — Berkeley: University of California Press, 1998.

8. Morrison A. Russian Rule in Samarkand 1868–1910: A Comparison with British India. — Oxford: Oxford University Press, 2008.

9. Sartori P. A Sound of One’s Own: Jadidism and Cultural Change in Central Asia. — Leiden: Brill, 2016.

10. Adeeb K. Central Asia: A New History from the Imperial Conquests to the Present. — Princeton: Princeton University Press, 2023.

11. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy davlat arxivi materiallari. Turkiston general-gubernatorligiga oid hujjatlar to‘plami (XIX asr oxiri – XX asr boshlari).

12. Bartold V.V. Turkistonning madaniy hayoti tarixi. — Moskva: Nauka.

Ushbu ro‘yxat tezis uchun lotin yozuvida rasmiy bibliografik shaklga keltirildi.